

Розділ 2

Інноваційні процеси в економіці

УДК 005.336.4

С.М. Ілляшенко

Актуальні проблеми управління інтелектуальним капіталом підприємства

Розроблена узагальнена схема механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства та запропонована послідовність процедур управління. Визначено основні напрямки удосконалення теоретико-методичних засад управління інтелектуальним капіталом підприємства та існуючі на цьому шляху проблеми, головними серед яких є: необхідність удосконалення методики і показників адекватної оцінки достатності (недостатності) інтелектуального капіталу з метою вибору за її результатами конкретних управлінських дій; визначення критерію достатності інтелектуального капіталу у комплексі і за його окремими системами та елементами. Виконана систематизація показників оцінки інтелектуального капіталу за елементами його складових, відповідно: людського, організаційного та інтерфейсного капіталів (окремо для потенціальної і здатнісної їх частин).

На сучасному етапі розвитку економічна міць окремих суб'єктів господарювання і економіки держави у цілому значною мірою визначається їх здатністю до створення, використання і збільшення інтелектуального капіталу, основу якого становлять інформація і знання, що поступово стають основними засобами і предметом суспільного виробництва.

З цих причин в останні десятиріччя істотно активізуються дослідження з питань ефективного управління інтелектуальним капіталом суб'єктів господарювання різних рівнів. Цій проблематиці присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких, зокрема, слід згадати: Д. Белла [1], Е. Брукінга [2], Д. Гілбрейта [4], М. Кастельса [10], Е. Тофлера [18, 19], В.М. Гесця [3], В. Л. Иноземцева [9], А.Н. Козирева [11], Б.Б. Леонт'єва [12], А.І. Захарченка [6], Л.Г. Мельника [15, 16, 17] і багатьох інших [5, 7, 13, 14]. Ними розроблено категорійну базу інтелектуального капіталу, розкрито його сутність і зміст, визначено структуру, розкрито прикладні аспекти активізації процесів економічного розвитку на базі інтелектуального капіталу.

Однак практика господарювання свідчить, що управління інтелектуальним капіталом, особливо на рівні підприємств, має безсистемний характер. У більшості випадків увага приділяється лише його окремим елементам, причому їх вибір

¹Ілляшенко Сергій Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Сумського державного університету.

здійснюється без належного обґрунтування, що не дозволяє реалізувати його потенціал, приводить до неефективного використання часу і коштів, дискредитує саму ідею використання інформації і знань як джерела економічного зростання. Формування ефективної системи управління інтелектуальним капіталом дозволить вивести вітчизняну економіку на якісно новий рівень, реалізувати наявний, все ще досить високий його потенціал, забезпечити входження на рівних у Світове співтовариство економічно розвинених країн.

Виходячи з цього, метою даної статті є розроблення і наукове обґрунтування механізму управління інтелектуальним капіталом підприємств як основних елементів національної економіки у контексті концепції її інноваційного розвитку.

Системний аналіз і узагальнення літературних джерел дозволили автору (див. [8]) уточнити структуру і склад елементів інтелектуального капіталу підприємств (рис. 1).

У структурі інтелектуального капіталу автор виділяє 2 частини (див. рис. 1):

- потенціальну, яка характеризує потенціал інтелектуального капіталу;
- здатнісну, яка характеризує можливість і здатність до реалізації наявного інтелектуального потенціалу.

Відповідно у кожній з підсистем інтелектуального капіталу виділено потенціальну і здатнісну частини. Такий поділ дозволяє більш точно і повніше аналізувати і оцінювати рівень капіталу, цілеспрямовано формувати систему управлінських, дій спрямованих на його реалізацію і розвиток.

Управління інтелектуальним капіталом підприємства, до речі, як і управління взагалі, повинно бути спрямоване на приведення у відповідність внутрішніх можливостей його реалізації і розвитку до зовнішніх, які генеруються ринком. Загальна схема такого управління подана на рис. 2.

Згідно зі схемою на рис. 2, процедури управління інтелектуальним капіталом підприємства виконуються у такій послідовності.

1. Шляхом співставлення характеристик зовнішнього середовища (ринкових можливостей і загроз) і внутрішнього середовища (характеристик складових підсистем інтелектуального капіталу) визначають можливі напрямки розвитку підприємства.

Загалом методична база такого аналізу (SWOT-аналіз, матричні методи стратегічного аналізу та ін. є достатньо відомими і перевіреними практикою). Вибір характеристик зовнішнього середовища, що характеризують ринкові можливості і загрози, та їх оцінка не викликають ускладнення.

Основні характеристики інтелектуального капіталу підприємства, що характеризують його сильні і слабкі сторони (потенціальну і здатнісну складові) подано на рис.1.

Доцільним уявляється визначення напрямків розвитку на основі аналізу потенціальної і здатнісної складових (зіставляючи їх за одницею з ринковими можливостями і загрозами), а також на основі їх узагальненої (комплексної) оцінки.

Такий підхід дозволяє точніше окреслити найбільш реальні напрямки розвитку, для реалізації яких є (поряд із зовнішніми умовами) достатній обсяг інтелектуальних ресурсів та здатність (спроможність) їх реалізувати.

2. При недостатності однієї зі складових перевіряється технічна і економічна можливість, а також економічна доцільність доведення їх до належного рівня - окремо за елементами підсистем інтелектуального капіталу (з погляду потенціальної і здатнісної їх частин).

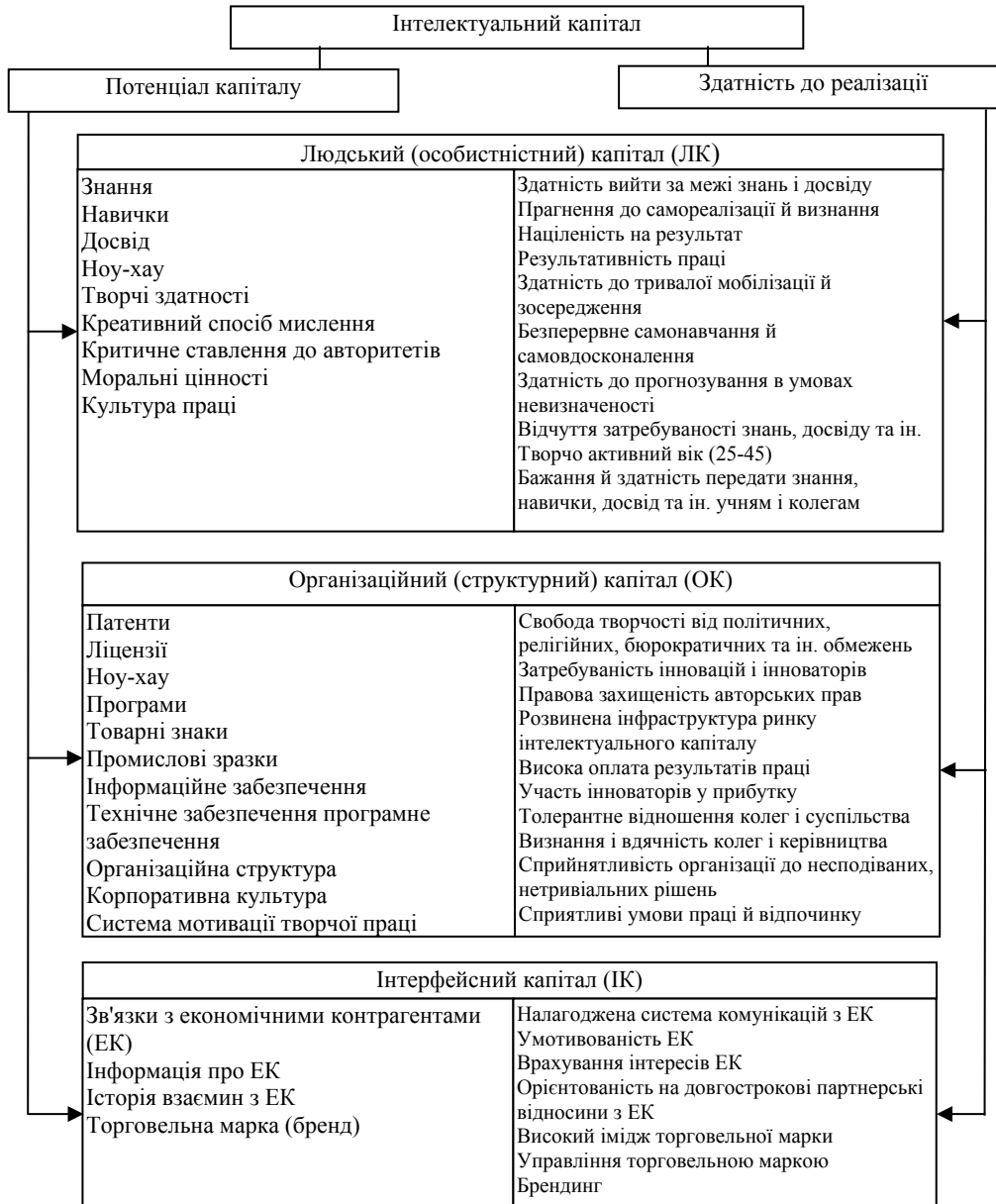

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу підприємства

Рис. 2. Схема механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства

3. Розробляються конкретні заходи щодо доведення елементів підсистем інтелектуального капіталу до належного рівня.

4. Перевіряється результативність реалізації розроблених заходів (управлінських дій) та вносяться необхідні корективи.

Визначена послідовність заходів може циклічно повторюватися.

Аналізуючи схему на рис. 2 та визначені вище етапи, можна зробити висновок про необхідність удосконалення теоретичних засад та методичного інструментарію управління, зокрема:

- удосконалення методики SWOT-аналізу в частині більш точного окреслення факторів, що характеризують сильні і слабкі сторони інтелектуального капіталу підприємства взагалі, а також окремо за ресурсною (потенціальною) та здатнісною складовими;

- розроблення теоретико-методичного підходу до оцінки достатності інтелектуального капіталу: узагальненої, окремо за його підсистемами і елементами цих підсистем (з погляду потенціальної і здатнісної складових);

- розроблення рекомендацій з визначення конкретних управлінських дій щодо забезпечення належного рівня інтелектуального капіталу (за його підсистемами і елементами);

- удосконалення теоретико-методичних засад оцінки результативності реалізації інтелектуального капіталу підприємства.

В основу механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства (див. рис. 2) покладено оцінку достатності (недостатності) інтелектуального капіталу і вибору за її результатами конкретних управлінських дій. Підходи до оцінки та оціночні показники окремих підсистем (ЛК, ОК, ІК), елементів цих підсистем та узагальненої оцінки інтелектуального капіталу розроблені автором [8]. Автором запропоновано показники та підходи до їх визначення як для потенційної, так і для здатнісної складових. Однак існує проблема визначення критерію достатності інтелектуального капіталу.

Розділ 2 Інноваційні процеси в економіці

У першому наближенні як еталон можна взяти показники кращих на ринку чи в галузі підприємств. Можна також порівнювати показники в динаміці (одного підприємства чи кількох), визначаючи тим самим позитивні чи негативні тенденції.

Доцільним є накопичення та узагальнення статистичних даних щодо показників, які характеризують окремі елементи підсистем, підсистеми інтелектуального капіталу (ЛК, ОК, ІК) та його загальний стан. Причому окремо слід виділяти показники за потенційною та здатнісною складовими. Перелічені показники слід розглядати не узагальнено, а у сукупності з економічними (фінансовими) та маркетинговими показниками аналізованих підприємств, щоб встановити ступінь залежності економічних результатів діяльності від стану (рівня) інтелектуального капіталу, а також наявність та тісноту стохастичних зв'язків. При цьому необхідно структурувати дані за видами діяльності, масштабами підприємств та ін.

Наявність такої бази є основою адекватної оцінки достатності рівня інтелектуального капіталу та обґрунтованого вибору управлінських дій, спрямованих на його посилення за окремими підсистемами та їх елементами.

Узагальнення літературних джерел і практики господарювання дозволило авторів виділити найбільш прийнятні з відомих підходів до визначення та оцінки показників, а також запропонувати авторські підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства: окремо за елементами потенційної й здатнісної складових (див. працю автора цієї статті [8]). Систематизація показників подана у табл. 1-3.

Таблиця 1 – Показники оцінки елементів ЛК як складової інтелектуального капіталу підприємства

Елементи ЛК	Оціночні показники
1	2
Потенціальна (ресурсна) складова	
Інтелект працівників	Показник IQ (індивідуально для кожного працівника й середній по підрозділу або організації)
Знання Навички Досвід	Кількісні показники: рівень освіти, кваліфікації, виробничого стажу (загального й відповідно до профілю діяльності підприємства) і т.п. Якісні показники: досвід роботи в закордонній фірмі, виготовлення продукції на експорт, проходження персоналом курсів підвищення кваліфікації тощо
Ноу-хау	Частка працівників, що мають знання, які можна передати тільки безпосередньо від людини до людини шляхом демонстрації певних прийомів роботи, особливостей технології тощо
Творчі здібності Креативний спосіб мислення Критичне відношення до авторитетів	Показники раціоналізаторської й винахідницької активності, які характеризують схильність до генерування нових знань, рівень оригінальності розробок тощо

1	2
Моральні цінності Культура праці	Кількісні показники: частка браку в роботі, наявності претензій і позовів з боку споживачів, оптимальність трудових дій і т.п. Якісні показники: поведінка на роботі й у побуті, обов'язковість у відносинах з колегами й діловими партнерами, організація робочого місця й т.д.
Здатнісна складова	
Здатність вийти за межі наявних знань і досвіду Прагнення до самореалізації й визнання Націленість на результат Результативність праці Здатність до тривалої мобілізації й зосередження Безперервне самонавчання й самовдосконалення Здатність до прогнозування в умовах невизначеності Відчуття затребуваності знань, досвіду та ін. Творчо активний вік більшості персоналу (у середньому 25-45 років) Бажання й здатність передати знання, навички, досвід та ін. учням і колегам	Показники індивідуальної (щоб не враховувати організаційний капітал) результативності і якості праці працівників відповідних категорій, ступеня відповідності їхніх знань і вмінь вимогам ринку (напрямок і величина вектора освіти й самоосвіти), вікової структури, результативності діяльності з підготовки учнів, ступеня визнання колегами й т.п.

Таблиця 2 – Показники оцінки елементів ОК як складової інтелектуального капіталу підприємства

Елементи ОК	Оціночні показники
1	2
Потенціальна (ресурсна) складова	
Патенти Ліцензії Ноу-хау Товарні знаки Промислові зразки	Якісна оцінка: наявність права власності на патенти, промислові зразки, ноу-хау, товарні знаки, що свідчить про високий рівень організаційного капіталу і ступені його правової захищеності. Кількісна оцінка (вартісна): витратний метод, метод доходів (звільнення від роялті), метод аналогій, визначення ринкової вартості тощо
Інформаційне забезпечення (технічна частина) Технічне забезпечення	Програмне забезпечення Показники оснащення сучасними засобами комунікації і зв'язку (у порівнянні з кращими підприємствами та організаціями на ринку або в галузі). Рівень інформаційного, програмного, технічного забезпечення систем підтримки прийняття рішень доцільно визначати за допомогою коефіцієнтів їхньої прогресивності, оновлюваності й т.п.

1	2
	Доцільним є порівняння техніко-економічних параметрів програм, комп'ютерної техніки, інформаційних баз даних і знань із кращими зразками або тими, які використовують лідери ринку або галузі
Інформаційне забезпечення (власне інформаційна частина)	Коефіцієнт повноти інформації, що розраховується як відношення обсягу інформації, наявної в особи, що приймає рішення (ОПР), до загального обсягу інформації, необхідної для ухвалення обгрунтованого рішення. Коефіцієнт точності інформації, що розраховується як відношення обсягу релевантної інформації до загального обсягу наявної інформації. Коефіцієнт суперечливості інформації, що розраховується як відношення кількості наявних незалежних свідочств на користь ухвалення рішення до загальної кількості незалежних свідочств [8]
Конструкторська і технологічна документація	Кількісні показники: визначаються, здебільшого, непрямым методом, наприклад, рівень прогресивності конструкцій і технологій, рівень ремонтпридатності, технологічності виготовлення й економічності експлуатації й т.п. Якісні, що характеризують рівень якості документації (визначаються методом експертної оцінки)
Сертифікати якості, екологічності тощо	Оцінка може виконуватися як за якісними (наявність сертифікатів відповідності стандартам якості й системи управління якістю - ISO 9000, вимогам екологічної безпеки - ISO 14000), так і за кількісними показниками, наприклад, частка сертифікованої продукції, технологій, виробництв тощо
Організаційна структура	Рівень організаційної структури управління підприємством можна оцінити шляхом побудови матриці аналізу й розподілу функцій, прав і обов'язків між підрозділами підприємства [20]
Корпоративна культура	Стан соціально-психологічного клімату у колективі працівників підприємства і його структурних підрозділів, корпоративної культури оцінюють за допомогою методів і показників соціології й психології

1	2
Система мотивації творчої праці	Стан системи мотивації можна оцінити показниками результативності творчої праці (наприклад, частка технічних, технологічних, організаційних інновацій у загальній кількості розробок тощо)
Здатнісна складова	
Свобода творчості від політичних, релігійних, бюрократичних та ін. обмежень Затребуваність інновацій і інноваторів Правова захищеність авторських прав Розвинена інфраструктура ринку інтелектуального капіталу Висока оплата результатів праці Участь інноваторів у прибутку Толерантне ставлення колег і суспільства Визнання й вдячність колег і керівництва Сприйнятливість організації до несподіваних, нетривіальних рішень Сприятливі умови праці й відпочинку	Оцінку здатнісної складової організаційної структури можна оцінювати показниками швидкості реагування на збурювання в зовнішньому і внутрішньому середовищі, оперативності і якості прийнятих управлінських рішень, спрямованих на використання й розвиток ринкових можливостей і протидію ринковим загрозам. Рівень використання інформаційних систем і технологій доцільно оцінювати відомими показниками рівня автоматизації й механізації робіт (проектних, виробничих, управлінських, допоміжних) на всіх стадіях процесу розроблення, виробництва й просування нової продукції на ринку (шляхом порівняння з показниками підприємств-лідерів). Непрямо його також можна визначити за допомогою показників продуктивності праці (окремих підрозділів або підприємства в цілому), інформатизації процесів проектування, виробництва, збуту та управління. У цілому можливість реалізації організаційного капіталу підприємства (інформації про запити споживачів, прав на патенти й технічну документацію й т.п.) прямо характеризує частка наукомістких виробів, послуг і технологій у їх загальній кількості, вона також свідчить про високий рівень інтелектуального капіталу взагалі. Їхні характеристики необхідно порівнювати з характеристиками кращих на ринку відповідно виробів, послуг і технологій

Таблиця 3 – Показники оцінки елементів ІК як складової інтелектуального капіталу підприємства

Елементи ОК	Оціночні показники
1	2
Потенціальна (ресурсна) складова	
Зв'язки з економічними контрагентами (ЕК) Інформація про ЕК Історія взаємин з ЕК	Якісні: тривалість контактів, ступінь зацікавленості економічних контрагентів у співробітництві, умови співробітництва та ін.

1	2
	Кількісні: частка продукції, що реалізується постійним споживачам, частка одержуваного від цього прибутку й т.п.
Торговельна марка (бренд)	Правова захищеність, володіння часовим пріоритетом на ринку, унікальність [21]
Здатнісна складова	
Налагоджена система комунікацій з ЕК Умотивованість ЕК Врахування інтересів ЕК Орієнтованість на довгострокові партнерські відносини з ЕК	Наявність добре налагодженої й перевіреної часом збутової мережі й системи товароруку, сталі контакти з постачальниками, посередниками, контактними аудиторіями та ін.
Високий імідж підприємства і торговельної марки	Імідж підприємства в середовищі споживачів і ділових партнерів, його ділова репутація мають самостійну ринкову цінність (гудвіл) і значною мірою впливають на ефективність його ринкової діяльності, однак і самі залежать від неї. Оцінити імідж і ділову репутацію можна досить об'єктивно, наприклад, шляхом опитувань споживачів, ділових партнерів або ж витратами часу й коштів на укладання договорів з економічними контрагентами, на просування продукції на ринок, зокрема, стимулювання попиту у порівнянні з основними конкурентами. Аналогічним чином можна оцінити торговельну марку (бренд).
Управління торговельною маркою Брендинг	Адекватність торговельної марки (міра відповідності продукції, що випускається під даною торговельною маркою, запитам споживачів), сила домінування ("глибина" марочного проникнення, частка ринку), масштабність (темпи марочної експансії), споживацька лояльність (середня кількість товарних марок-конкурентів, які розглядає для себе як можливі альтернативи усереднений споживач, але від яких відмовляється, демонструючи прихильність до даної торговельної марки) [21]

Звичайно, подані у табл. 1-3 показники є орієнтовними, однак їх можна визначити як базові, які слід конкретизувати і доповнювати.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що автором розроблена узагальнена схема механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства та запропонована послідовність процедур управління.

Визначено основні напрямки удосконалення теоретико-методичних засад управління інтелектуальним капіталом підприємства та існуючі на цьому шляху

проблеми, головними серед яких є: необхідність удосконалення методики і показників адекватної оцінки достатності (недостатності) інтелектуального капіталу з метою вибору за її результатами конкретних управлінських дій; визначення критерію достатності інтелектуального капіталу у комплексі і за його окремими системами та елементами.

На основі узагальнення літературних джерел і практики господарювання автором виділені найбільш прийнятні з відомих підходів до визначення та оцінки показників, а також запропоновано власні підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Виконана систематизація показників за елементами його складових відповідно: людського, організаційного і інтерфейсного капіталів (окремо для потенціальної і здатнісної їх частин).

Отримані результати істотно поглиблюють теоретико-методологічні та методичні основи управління інтелектуальним капіталом підприємства в частині його детальної оцінки з метою обґрунтування вибору комплексу управлінських заходів.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на накопичення масиву статистичних даних, які характеризують ступінь залежності економічних результатів діяльності підприємства-інноватора від стану (рівня) інтелектуального капіталу, а також наявність та тісноту стохастичних зв'язків.

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования/ Пер. с англ. – М.: Academia, 1999. – 784 с.
2. *Бруккинг Э.* Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Пер. с англ.; Под ред. Л. Н. Ковачин СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
3. *Геец В.М.* Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний / Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2005. – С. 16-33.
4. *Гилбрейт Д.* Экономические теории и цели общества / Под ред. акад. Н. Н. Иноземцева. - М.: Прогресс, 1979. - 406 с.
5. *Джамай Е.В., Бендиков М.А.* Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения // Менеджмент в России и за рубежом 2001.-№ 4. <http://dis.ru>
6. *Захарченко А.И.* Управление знаниями на основе системы показателей // Рыночная экономика: современная теория и практика управления: Научный сборник Т. 10/ Под ред. В.И. Захарченко. – Одесса: Наука и техника, 2007. – Вып. 12. Научные исследования и интеллектуальный капитал: состояние и перспективы. – С. 71- 98.
7. *Иванюк И.А.* «Воспроизводство интеллектуального капитала в современных маркетинг-системах». <http://publish.cis2000.ru>
8. *Ілляшенко С.Н.* Интеллектуальный потенциал предприятия: сущность, структура, подходы к оценке // Рыночная экономика: современная теория и практика управления: Научный сборник Т. 10. / Под ред. В.И. Захарченко. – Одесса: Наука и техника, 2007 – Вып. 12. Научные исследования и интеллектуальный капитал: состояние и перспективы. – С. 8-31.
9. *Иноземцев В.Л.* За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. – М.: Academia, Наука, 1988. – 640 с.
10. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура.- М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
11. *Козырев А.Н.* Интеллектуальный капитал. <http://revolution.allbest.ru>
12. *Леонтьев Б.Б.* Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. - М.: Издательский центр "Акционер", 2002 - 200 с.

Розділ 2 Інноваційні процеси в економіці

13. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России // Вестник Российской академии наук. – 2003 - Т. 73.- № 5. – С. 450-462.
14. *Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку: Монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. – 728 с.*
15. Мельник Л.Г., Ілляшенко С.Н., Касьяненко В.А. Экономика информации и информационные системы предприятия: Учебн. пособ. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 400 с.
16. Мельник Л.Г. Предпосылки формирования информационного общества / Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2005. – С. 60-87.
17. Мельник Л.Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике: Энциклопедический словарь. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2005. – 384 с.
18. Тофлер Э. Метаморфозы власти/Пер. с англ. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. – 669 с.
19. Тофлер Э. Третья волна. – М.: Издательство АСТ, 1999. – 784 с.
20. Данько Т.П. Управление маркетингом: Учебник. - Изд. 2-е, перераб и доп. - М.: ИНФРА-М, 2001. – 334 с.
21. Махнуша С.М. Управління торговельною маркою як інтелектуальним активом промислового підприємства: Дис...канд. екон. наук: 08.00.04 / Сумський державний університет – Суми.-2008. – 195 с.

Отримано 16.04.2008 р.

С.Н. Ілляшенко

Актуальные проблемы управления интеллектуальным капиталом предприятия

Разработана обобщенная схема механизма управления интеллектуальным капиталом предприятия и предложена последовательность процедур управления. Определены основные направления усовершенствования теоретико-методических основ управления интеллектуальным капиталом предприятия и существующие на этом пути проблемы, основными среди которых являются: необходимость совершенствования методики и показателей адекватной оценки достаточности (недостаточности) интеллектуального капитала с целью выбора по ее результатам конкретных управленческих действий; определение критерия достаточности интеллектуального капитала в комплексе и по его отдельным системам и элементам. Выполнена систематизация показателей оценки интеллектуального капитала по элементам его составляющих, соответственно: человеческого, организационного и интерфейсного капиталов (отдельно для потенциальной и возможностной их частей).